

УДК 930.253:94](477.41)“1917/1920”

С. А. КАМЕНЄВА*

**“ГУБЕРНІЮ КИЇВСЬКУ ЗДАВ.... ГУБЕРНІЮ ПРИЙНЯВ...”
(із документів Державного архіву Київської області)**

Здійснено огляд фонду “Канцелярія Київського губернського комісара Тимчасового уряду” (Ф. 1716), що зберігається у Державному архіві Київської області, з метою залучення його інформаційного потенціалу до наукового обігу та в дослідженнях з історії Української народної революції 1917–1920 років.

Ключові слова: губернський комісар; повітовий комісар; Тимчасовий уряд; місцеві установи.

Становлення української державності, інститутів влади вимагало офіційного документування їхньої діяльності, архівування та збереження документів поточного діловодства. Завдяки цьому в архівних установах відклалися цінні документи з історії України.

Значний масив документів, що відображають діяльність вищих органів влади та їхніх виконавчих органів, знаходиться на зберіганні у центральних державних архівах. У свою чергу, документи місцевих органів влади – губернських і повітових комісарів Тимчасового уряду – зберігаються в державних архівах областей. Зокрема, комплекс архівних фондів, що є цінною джерельною базою з історії Української народної революції 1917–1921 рр., відклався у Державному архіві Київської області. Одним із таких фондів, що репрезентує інституційний рівень державного будівництва, різноманітність політичних процесів, гостроту військового протистояння, персоніфікацію політичних процесів тощо, є “Канцелярія Київського губернського комісара Тимчасового уряду” (Ф. 1716).

Фонд складається з 3-ох описів, які включають 204 справи. У радянський період документи знаходилися на секретному зберіганні, і лише у 1958 р. були передані до відділу дореволюційних фондів архіву (за винятком 2-ох справ, що залишалися на секретному зберіганні до 1988 р).

Необхідно зазначити, що на стан збереженості документів губернського комісара Тимчасового уряду негативний вплив мали не тільки військово-політичні дії революційної епохи, а й пізніші адміністративні реформи, а також політика комуністичної партії в галузі архівного будів-

* *Каменєва Соф'я Арсеніївна* – директор Державного архіву Київської області.

ництва, яка віддавала пріоритет збиранню документів з історії більшовицьких організацій. Крім того, окремі справи фонду, в основному ті, що входять до опису № 3, включають в себе не тільки документи канцелярії губернського комісара, а й документи його попередника – канцелярії Київського губернатора до лютневої революції 1917 р., які між собою тісно пов'язані за змістом питань, що розглядалися ними.

У лютому 1917 р. у Росії спалахнула буржуазно-демократична революція, наслідками якої стали падіння самодержавства, проголошення в Росії буржуазної республіки, виникнення двовладдя: з одного боку – Тимчасовий уряд, з іншого – Совети, розпад Російської імперії, хвиля національно-державних суверенітетів підневільних народів колишньої імперії.

Після падіння самодержавства 2 березня 1917 р. головою Тимчасового уряду Росії (республіка була проголошена у вересні 1917 р.) за згодою Петроградської Ради став ліберал князь Г. Є. Львов. Після фактичної ліквідації старих органів влади двовладдя в центрі почало швидко переростати у безвладдя на місцях. Як тільки стало відомо про петербурзькі події, різні за характером політичні сили почали боротьбу за владу, внаслідок якої на відміну від Петрограда, де після завершення антидержавних виступів виникло двовладдя, в Україні з'явилися 3 політичні центри:

1. Губернський комісар Тимчасового уряду в м. Києві, посаду якого зайняв М. А. Суковкін*. Його підтримувала проросійська інтелігенція, банкіри, фабриканти, великі землевласники. У населених пунктах проросійської України почали створюватися спільні комітети, які разом із міськими думами стали органами Тимчасового уряду.

2. Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, що склалися з просоціалістичних російських партій і організацій, які діяли тоді на Україні – РСДРП(м), РСДРП(б), соціалісти-есери. Протягом березня 1917 р. в Україні було створено 170 рад.

3. Українська Центральна Рада (УЦР), що виникла 3–4 березня 1917 р. у м. Києві, і яку сформували представники соціалістичних і ліберальних партій та організацій українського спрямування. Саме УЦР

* Суковкін Михайло Акинфійович народився в родині таємного радника, завідувача справ Комітету Міністрів А. П. Суковкіна і походив зі старовинного російського дворянського роду. У 1877 р закінчив Імператорський Царськосельський ліцей, камергер, дійсний статський радник. З 1916 р. був головою Київської губернської земської управи. З березня до вересня 1917 р. – Київським губернським комісаром, знаходився в хороших відносинах з українськими націоналістичними колами. З 1918 р. до 1919 р. був послом Української Держави та УНР в Туреччині. З падінням гетьманату на Україні зайняв ворожу позицію до української державності. З 1921 р жив на еміграції у Франції. Був членом Об'єднання колишніх вихованців Імператорського Олександрівського ліцею.

стала виразником державотворчого, демократичного прагнення українського народу.

Документи фонду за змістом та інформаційним наповненням можна розділити на 5 груп. Цей поділ носить умовний характер у зв'язку з тим, що документи фонду дуже різноманітні за своїми типо-видовими характеристиками та інформаційним змістом. Перша група – документи діловодства Київського губернського комісара Тимчасового уряду; друга – документи діловодства повітових комісарів, що відображають процес трансформації органів місцевого самоврядування після Лютневої революції; третя – документи виборів у повітові земства і міські думи; четверта – документи військової тематики, що стосуються дій армії Південно-Західного фронту; п'ята – документи з особового складу новопризначених губернських і повітових комісарів, їхніх помічників.

До першої групи документів належать копії циркулярів, розпоряджень Тимчасового уряду, міністерств і, перш за все, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства земельних і продовольчих справ; розпорядчі документи Київського губернського комісара; листування губернського комісара з вищими органами влади та повітовими організаціями.

У фонді зберігається показовий документ – розписка про передавання-приймання Київської губернії. У зверненні колишнього Київського губернатора до чинного Київського губернського комісара М. А. Суковкіна значиться: “З огляду на [...] розпорядження Міністра внутрішніх справ, прошу Ваше превосходительство прийняти від мене управління Київською губернією. Прошу прийняти запевнення у повному шануванні та істинній відданості”. У документі також є автограф: “Губернію прийняв 6 березня 1917 р. Губернський комісар Тимчасового уряду М. Суковкін. Губернію Київську здав ...”. Так безболісно, спокійно і формально відбулося передавання влади в Київській губернії¹.

Вже наступного дня, 7 березня 1917 р., Київський губернський комісар відправив голові земської управи, предводителю дворянства, повітовому справнику, мировим посередникам та голові з'їзду мирових посередників телеграму, в якій повідомив про свій вступ на посаду Київського губернського комісара Тимчасового Уряду і створення інституту повітових комісарів у Київській губернії, функції яких поклалися на голів повітових земських управ. У телеграмі чітко сформульовано основні функції повітових комісарів: “... повітовим комісарам підпорядковуються всі місцеві установи, підвідомчі мені як начальнику губернії. Вся влада аж до особливого розпорядження залишається на своїх місцях і виконує свої обов'язки за вказівками комісарів. [...]. Твердо вірю, що вся влада і населення щиро перейнялася бажанням блага батьківщині і будуть виконувати свій обов'язок відповідно до вказівки Тимчасового уряду”².

Основні функції, права та обов'язки губернського комісара були закріплені Тимчасовим положенням про губернських і повітових комісарів. Згідно з цим положенням, "губернський комісар був представником Тимчасового уряду в губернії і здійснював нагляд за точним і повсякденним дотриманням в губернії законів, постанов і розпоряджень Тимчасового уряду місцевими органами управління і самоврядування. Губернський комісар, перебуваючи у відомстві Міністерства внутрішніх справ, призначався на посаду і звільнявся Тимчасовим урядом за поданням міністра внутрішніх справ"³.

Аналізуючи функції, права та обов'язки губернського комісара, можна констатувати, що в його руках була зосереджена вся влада щодо нагляду за органами місцевого самоврядування, у т. ч. продовольчих і земельних комітетах. Так, до основних функцій губернського комісара відносилися:

- оголошення до загального відома законів, постанов і розпоряджень Тимчасового уряду;
- нагляд за станом і діяльністю всіх губернських і повітових урядових організацій громадянського відомства;
- обстеження діловодства місцевих установ губернії, вимога відомостей і пояснень, проведення їх ревізій;
- збирання від урядових організацій інформації про всі заходи, вжиті для виконання розпоряджень Тимчасового уряду і кадрові призначення осіб цивільного відомства;
- нагляд за виконанням рішень судів в адміністративних справах;
- нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування та виборного провадження⁴.

Про характер місцевих органів Тимчасового уряду свідчить соціальний статус губернських і повітових комісарів. Згідно з постановою Тимчасового уряду від 4 березня 1917 р., усі губернатори і віце-губернатори звільнилися зі своїх посад, виконання їхніх обов'язків покладалося на губернських комісарів, а обов'язки повітових справників – на повітових комісарів – голів повітових земських управ, які за своєю соціальною суттю були обуржуазненими поміщиками. Більшість комісарів належала до кадетів і октябристів, функцією яких було зберегти на місцях старий державний апарат і його діячів, за винятком найбільш скомпрометованих представників царизму. Тому російські губернські та повітові комісари робили все можливе, щоб призупинити подальший розвиток революції і демократії, не допустити розвитку національно-визвольного руху на Україні. Про це свідчать численні циркуляри, телеграми Тимчасового уряду, Міністерства внутрішніх справ та інших органів центральної влади, що представлені у документах фонду. Так, наприклад, за березень 1917 р. тільки в одній справі № 14 опису № 1 відклялися на зберігання такі телеграми від:

М. В. Родзянка 7 березня 1917 р. про новий устрій та постачання армії хлібом (Арк. 28.); губернського комісара М. А. Суковкіна 14 березня 1917 р. про свободу слова та друку (Арк. 36); М. В. Родзянка 14 березня 1917 р. про необхідність проведення посівних робіт (Арк. 38.); голови міністрів Г. Є. Львова 15 березня 1917 р. про створення губернських, повітових волосних громадських комітетів (Арк. 46, 47); міністра внутрішніх справ 25 березня 1917 р. про надання персональних відомостей про осіб, керуючих у губернії та повітах (Арк. 50); міністра внутрішніх справ 27 березня 1917 р. про поділ міських і губернських комітетів (Арк. 54)⁵.

Про розміри листування яскраво свідчить телеграма голови міністрів Г. Є. Львова від 28 березня 1917 р : “Останнім часом листування по телеграфу прийняло надзвичайно великі розміри. Визнаючи, що такий стан загрожує своєчасному обміну телеграмами, пов’язаними з постачанням армії військовим спорядженням, продовольством армії і населення, пропоную вжити рішучих заходів до скорочення телеграфного листування”⁶.

На відміну від документів Тимчасового уряду, органів центральної влади, що широко представлені, у фонді практично відсутні документи Центральної Ради, Генерального секретаріату, яким особисто симпатизував київський губернський комісар М. А. Суковкін. У своєму донесенні кн. Г. Є. Львову він повідомляє: “Радий засвідчити, що Національний Український конгрес, який зібрався в Києві, засвідчив спокій на місцях по всій Україні ... З’їзд просив мене, як представника уряду, засвідчити одностайний твердий намір всього організованого українського народу всіляко підтримувати Тимчасовий Центральний уряд, з яким українська нація буде йти пліч-о-пліч у справі затвердження вільного демократичного ладу. Зроблена мені в цьому сенсі пропозиція Голови Конгресу професора Грушевського прийнята була з ентузіазмом. Конгрес визнав, що санкція автономії України належить Російським Установчим зборам, справою ж українських організованих громадян є сприяти безболісній підготовці цих зборів ... ”⁷.

Друга група документів (одна з найбільших за обсягом у фонді), характеризує процес утворення нових органів – повітових комісарів та, крім того, свідчить про вакуум влади, що склався на місцях. Документи цієї групи повномасштабно та яскраво відображають політичну, соціально-економічну, суспільну, кримінальну ситуацію на місцях. Ці документи є важливим і репрезентативним джерелом з історії губернії в 1917–1921 рр.

Найбільш інформативними у цьому плані є справи в опису № 1, де відклалися документи щодо керівництва та надзору за діяльністю повітових комісарів в окремих повітах: Бердичівському (Спр. 22–24), Васильківському (Спр. 25–27), Звенигородському (Спр. 28–31),

Канівському (Спр. 32–34), Київському (Спр. 35–39), Липовецькому (Спр. 40–42), Радомишльському (Спр. 42–45), Сквирському (Спр. 46–48), Таращанському (Спр. 49–51), Уманському (Спр. 52–55), Чигиринському (Спр. 56, 57)⁸.

Якщо після ліквідації старого устрою в центрі встановилися 3 основні центри політичного тяжіння – губернській комісар Тимчасового уряду, Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів та Українська Центральна Рада, то на місцях практично виник вакуум влади. Міста, села України реально були залишені один на один як зі своїми соціально-економічними проблемами, так і в питаннях організації влади. Мешканці с. Таганчі Канівського повіту в своєму листі київському губернському комісару описують ситуацію, що була типовою для всіх повітів: “...з’ясувалося, що в м. Таганчі і в окрузі скрізь немає ні міліції, ні виконавчого комітету, а як де й є, то вибрані невміло, без статусу. І, крім того, вибранці зрікаються своїх обов’язків, без одержування коштів ...”⁹.

Мешканка м. Баришівка Переяславського повіту Полтавської губернії Е. Гуменник по-своєму трактує ситуацію, що склалася на місцях: “...вважаю за свій обов’язок повідомити, що населення наше перебуває у вкрай неосвіченому стані і до сих пір не може зрозуміти, що сталося. Ні селян, ні міщан, які населяють наше містечко, звинувачувати в цьому не можна; винна місцева інтелігенція, яка, на жаль, не вважає за потрібне різними зборами, промовами і читанням газет пояснити народу сутність того перевороту, який стався в нашій державі. Пояснюється це тим, що майже вся наша інтелігенція складається з прихильників старого ладу або вірніше – чорносотенців”¹⁰.

Відсутність реальної влади на місцях призводить до важких економічних і соціальних наслідків: селяни захоплюють маєтки, землі, сінокоси, лісові угіддя, худобу тощо. Липовецький повітовий комісар 6 листопада 1917 р. доповідає київському губернському комісару: “Захоплення соломи, дров та інші аналогічні порушення порядку набувають масового характеру. Не тільки для попередження захоплень, але навіть для відновлення попереднього стану і припинення заворушень під час вчинення їх немає достатніх сил”¹¹.

Про безпорадність влади свідчить також факт масового пограбування лісу, що призначався для потреб армії. Відомий лісопромисловець В. А. Бродський у телеграмі київському губернському комісару 24 вересня 1917 р. просить допомоги: “Четвертий день селяни Корнилівської волості Канівського повіту самовільно забирають і відвозять із кашенської дачі при Корсуні готові дрова і самовільно рубують на пні, завдаючи величезних збитків. Необхідна негайна допомога, інакше вони пограбують на сотні тисяч. Ліс проданий на оборону. Звертався неодноразово до повітового у комісара – він безсилий. Переконливо

прошу негайно відрядити загін козаків, що призупинить подальший грабунок...”¹².

Інформаційно насиченим джерелом про ситуацію на місцях є щотижневі і двотижневі донесення повітових комісарів київському губернському комісару, що відправлялися з 20 вересня 1917 р. до 7 січня 1918 р. за спеціально встановленою формою. У цих документах – розмаїття життя міст та сіл Київської губернії того періоду: інформація про діючі на території повітів громадські організації, політичні партії; захоплення приватних земель; аграрний, національний, релігійний, робочий, страйковий рухи; діяльність міліції; підготовка виборів до Установчих зборів тощо¹³.

Третя група документів висвітлює вибори до повітових земств і міських дум. Вона представлена документами справ № 99–119 опису № 1: списки виборців, протоколи окружних виборчих комісій, списки кандидатів у гласні по Васильківському, Київському, Липовецькому, Чигиринському повітовим земствам, до Чигиринської і Уманської міських дум.

До цієї ж групи можна додати “Журнал надзвичайної 12 сесії Київського повітового земського зібрання 28–29 березня 1917 р.” (Спр. 37), куди увійшли списки колишніх земських гласних. Тут також вміщено характеристику роботи Київського земства за 1912–1914 рр. Голова Київської повітової управи В. Я. Демченко в своєму виступі надає характеристику земства на Україні: “... Але ви згадайте, як знущався колишній режим на нашій Україні. У той час, як у всій Росії 52 роки тому було введено земство, в той час був режим, не дивлячись на те, що наш край найбагатший, не давали самоврядування. Було введено куце земство. Це, звичайно, пародія. Це куце земство саме звернуло увагу, що земство має бути виборним. І це земство було введено”¹⁴.

Робота органів місцевого самоврядування того періоду представлена протоколами засідань міських дум, що зберігаються в описі № 2 фонду: Таращанської (Спр. 5), Радомишльської (Спр. 6), Липовецької (Спр. 7), Білоцерківської (Спр. 9), Бердичівської (Спр. 10), Чигиринської (Спр. 11), Уманської (Спр. 12), Канівської (Спр. 13), Звенигородської (Спр. 14), Васильківської (Спр. 15) міських дум.

Четверта група документів – з військової тематики і стосується дій армії Південно-Західного фронту. Вона не чисельна за своїм обсягом, але важлива, враховуючи, що йшла Перша світова війна і армія на той період грала певну роль для підтримки порядку на території України. Головнокомандувач армій Південно-Західного фронту генерал О. О. Брусилов 5 березня 1917 р. у своїй відозві закликав: “...Пам’ятайте, що ворог стоїть ще на нашій землі, пильно стереже, щоб застигнути нас зненацька, в період наших внутрішніх чвар, внутрішньої смуги, прагне

розгромити нашу армію, перемогти Велику Росію... Закликаю все населення Південно-Західного фронту забути чвари, припинити незгоди, закликаю всіх до єднання, збереження необхідного для успіху порядку і спокою”¹⁵.

Крім того, армію використовували як інструмент для наведення порядку на території Київської губернії. Так, київський губернський комісар у своєму циркулярі повітовим комісарам так визначав їх завдання: “...погроми і грабежі в тиловому районі приймають загрозливі розміри. Для придушення їх на майбутнє необхідно, щоб війська частинами прибували до місць виникнення погромів і грабежів негайно. З метою швидкого припинення заворушень, які можуть в майбутньому виникнути, прошу пп. повітових комісарів керуватися нижченаведеними вказівками: 1) повітові комісари повинні встановити з військами, які знаходяться в їх розпорядженні, найтісніший зв’язок; 2) начальники відповідних військових частин за викликом комісарів або начальників міських міліцій, [...] повинні виконувати розпорядження комісарів...”¹⁶. У цьому ж документі охарактеризовані всі воїнські полки, які перебували в Київській губернії, місця їх дислокації і райони дій. Ця група документів також представлена відомостями про місцезнаходження військ Київського військового округу, наказами по Київському військовому округу і військах Київського гарнізону, телеграмами головного начальника постачання армії Південно-Західного фронту та ін.

П’ята група – документи з особового складу. Після Лютневої революції і падіння самодержавства народні маси, безумовно, хотіли бачити на нових посадах осіб, які б більше відповідали духу часу. Це призвело до значних змін в особовому складі нової влади. На посади комісарів, їхніх помічників, начальників щойно створеної міліції були призначені нові люди. Інформація про них міститься в службових документах і посвідченнях про відрядження¹⁷, бланках заповнених відомостей з особового складу повітових виконавчих комітетів¹⁸, списках волосних комісарів¹⁹, вітальних телеграмах губернському комісару М. А. Суковкіну в зв’язку з його призначенням на посаду²⁰, списках повітових комісарів²¹.

Цінним джерелом для біографістів Української народної революції може послужити опис № 3, в якому перераховані справи про призначення на посади повітових комісарів, начальників міліції та їхніх помічників. На жаль, самі справи не збереглися і числяться як такі, що вибули з фонду, але в заголовках справ за описом прізвища, імена, по батькові персоналій вказані і можуть бути об’єктом окремого дослідження.

Таким чином, документи фонду “Канцелярія Київського губернського комісара Тимчасового уряду” (Ф. 1716) є одним із найбільш автентичних історичних джерел із регіональної історії Української революції

1917–1921 рр., реконструкції динаміки і характеру подій, що відбувалися на території Київської губернії, і персоніфікації тих далеких подій. Документи фонду представлені російською і українською мовами.

- ¹ Державний архів Київської області. Ф. 1716. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1.
- ² Там само. Спр. 61а. Арк. 2.
- ³ Там само. Спр. 16. Арк. 27зв.
- ⁴ Там само. Спр. 16, Арк. 28, 28зв.
- ⁵ Там само. Спр. 14.
- ⁶ Там само. Спр. 61а, Арк. 2.
- ⁷ Там само. Спр. 6. Арк. 24.
- ⁸ Там само. Спр. 22–57.
- ⁹ Там само. Спр. 32. Арк. 24.
- ¹⁰ Там само. Спр. 12. Арк. 37.
- ¹¹ Там само. Спр. 40. Арк. 67.
- ¹² Там само. Спр. 33. Арк. 100.
- ¹³ Там само. Спр. 64.
- ¹⁴ Там само. Спр. 37. Арк. 10.
- ¹⁵ Там само. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 1, 2.
- ¹⁶ Там само. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 28.
- ¹⁷ Там само. Спр. 6, 7, 9.
- ¹⁸ Там же. Спр. 9.
- ¹⁹ Там само. Спр. 10.
- ²⁰ Там само. Спр. 11.
- ²¹ Там само. Спр. 6.

A review of the fond “Chancery of the Kiev Provincial Commissioner of the Provisional Government” (F. 1716), which is stored in the State Archives of Kyiv Region, was reviewed in order to turn its information potential into scientific circulation and use in studies on the history of the Ukrainian People’s Revolution of 1917–1920.

Key words: the Provincial commissar; the County commissar; the Provisional Government; the Local institutions.